

بررسی و تحلیل قابلیت‌های آموزه مهدویت در ایجاد سرمایه اجتماعی

روح‌الله شاکری زواردهی^{۱*}، اکرم قربانی قمی^۲

۱. استادیار، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
  ۲. دانشجوی دکتری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
- (تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۱)

چکیده

سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین دارایی‌های یک جامعه است که افراد جامعه را در رسیدن به اهداف مشترک و حفظ جامعه و همبستگی کمک می‌کند. مهدی‌باوری با داشتن ظرفیت‌ها و قابلیت‌های گسترده و متنوع می‌تواند در جامعه منتظران در حوزه هنجارها، ارزش‌ها و نیز ساختار شبکه‌های روابط میان افراد جامعه، سرمایه‌های اجتماعی را تولید، تحکیم و تقویت کند. از جمله می‌توان به نفوذ این اندیشه در جامعه شیعی، مثبت‌اندیشی و امیدآفرینی، تحرک‌زایی، ظلم‌ستیزی، ایجاد همبستگی اجتماعی و جز آن اشاره کرد. با توجه به ویژگی‌های عصر ظهور مانند تبعیض‌نگذاشتن اقتصادی، اجتماعی و قومی، امنیت و جز آن، الگوگیری از این خصوصیات در جامعه مهدی‌باور می‌تواند در ایجاد و تقویت سرمایه‌های اجتماعی در دوران غیبت تأثیرگذار باشد.

کلیدواژه‌ها

ارزش‌ها، اعتماد، سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مهدویت، هنجارها.

مقدمه و بیان مسئله

منجی‌گرایی و اعتقاد به ظهور منجی در آینده، اندیشه‌ای مشترک در بین ادیان و مکاتب گوناگون است. منجی‌باوری با ترسیم چشم‌اندازی روشن از آینده، جهانی خالی از ظلم و رنج و سراسر عدالت و کمال را به تصویر می‌کشد و روح امید را در جوامع بشری زنده نگاه می‌دارد. موعودباوری به دین اسلام اختصاص ندارد؛ اما ویژگی‌های خاص این آموزه در اسلام موجب شده است این باور در آیین اسلام از جایگاهی ممتاز و متمایز برخوردار باشد. خداوند در آیات مختلف قرآن به این موضوع اشاره می‌کند و پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) در تعداد زیادی از روایات به تبیین زوایای گوناگون این مسئله پرداخته‌اند، بنابراین، مهدی‌باوری اعتقادی اساسی و بنیادین در میان مسلمانان است. باور به آموزه مهدویت در تشیع، اعتقاد به امام معصوم زنده و حاضر است، نه فردی که در آینده‌ای دور و مجهول به دنیا خواهد آمد. ویژگی‌های خاص این عقیده، آثار فراوان اعتقادی، اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارد.

انسان‌ها بنا بر فطرت و برای رفع نیازهای خویش، ناگزیر از زندگی در اجتماع هستند. امام صادق (ع) می‌فرماید: «شما ناچارید با مردم ارتباط داشته باشید؛ زیرا هر کسی در طول حیات خود به مردم نیازمند است و مردم به یکدیگر وابسته‌اند». در اسلام، این نیاز فطری بشر مورد توجه خاص قرار گرفته و برای زیست سالم انسان‌ها در کنار یکدیگر احکام اجتماعی وضع شده است. زندگی اجتماعی در سایه عدالت و امنیت همواره آرزوی بشر بوده و انسان‌ها همواره برای رسیدن به چنین جامعه‌ای در تلاش بوده‌اند. حکومت‌ها و نظام‌های مختلف برای پاسخ به این نیاز و خواسته انسان طرح‌ها و ایده‌های مختلفی ارائه داده‌اند که هیچ‌یک نتوانسته‌اند چنین جامعه‌ای را تحقق بخشد. مهدویت اندیشه‌ای جهانی است که برای مدیریت جهان طرح و برنامه دارد و تشکیل جامعه‌ای جهانی، عدالت‌محور و ارزش‌مدار از آثار و اهداف آن است. از سویی، از علل غیبت امام عصر (عج)، تحمل نکردن جامعه برای پذیرش ولایت امام معصوم (ع) است که منشأ آن فقدان رشد کافی است. ظهور امام مهدی (عج) بنا بر مشیت الهی رخ خواهد داد، اما نیاز و اضطراب توده مردم به رهبری الهی ظهور آن حضرت را تسریع می‌بخشد. مسلم است آموزه مهدویت فقط یک باور فردی نیست، بلکه آموزه‌ای اجتماعی است، بنابراین امر ظهور در بستر اجتماع و با

زمینه‌سازی برای ایجاد حکومت مهدوی اتفاق خواهد افتاد که آمادگی برای ظهور حضرت نیازمند ایجاد سرمایه‌های اجتماعی است.

با توجه به کارکردهای باور به موعود در اسلام و ظرفیت‌هایی در این باور نهفته است، می‌تواند در عصر غیبت در تحکیم سرمایه‌های اجتماعی مؤثر باشد. از جمله این مؤلفه‌ها می‌توان به امیدبخشی و جلوگیری از انزوای اجتماعی، اصلاحات و خودسازی اجتماعی، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی، پویایی اجتماعی، انسجام‌بخشی و ایجاد همبستگی اجتماعی، ایجاد و گسترش امنیت در جامعه، تقویت قدرت اجتماعی جامعه اشاره کرد. اندیشه مهدویت جامعه منتظران را به کوشش مضاعف برای رسیدن به جامعه آرمانی موعود به حرکت در می‌آورد.

تحقیق و مطالعه پیرامون مهدویت تاریخی طولانی دارد، تا آنجا که حتی پیش از تولد امام مهدی (عج) کتاب‌هایی درباره آن حضرت نگاشته شده است؛ اما به نظر می‌رسد در دوران کنونی با توجه به ویژگی‌ها و نیازهای این دوران، باید با رویکردی نو، در موضوع مهدویت به تحقیق و مطالعه پرداخت. این اندیشه درون خود قابلیت‌ها و کارکردهایی دارد که می‌تواند برای انسان معاصر که با نیازها و بحران‌های گوناگون و گسترده روبه‌روست راه برون‌رفتی ارائه دهد. سرمایه اجتماعی از مباحث به‌نسبت جدید علوم اجتماعی محسوب می‌شود، با بررسی‌هایی که انجام گرفت، اگرچه سرمایه‌های اجتماعی در دین اسلام مورد توجه برخی محققان قرار گرفته است، در پیوند مهدویت و سرمایه اجتماعی، به‌جز «مقاله سرمایه اجتماعی و جامعه منتظر» که نویسنده آن مشخص نیست و مقاله «سرمایه اجتماعی در عصر ظهور» که در مجله حدیث زندگی چاپ شده، پژوهش دیگری انجام نشده است.

فرضیه اصلی تحقیق حاضر این است که وجود قابلیت‌هایی در آموزه مهدویت موجب ایجاد و تقویت سرمایه‌های اجتماعی در عصر غیبت می‌شود که تقویت و گسترش آن‌ها امر ظهور را تسریع می‌بخشد. در این نوشتار، ابتدا مفهوم و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نظر اندیشمندان علوم اجتماعی بررسی شده، سپس، ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی از آموزه مهدویت که قابلیت ایجاد سرمایه اجتماعی را دارند، تبیین می‌شود.

مبانی نظری

سرمایه اجتماعی

نخستین بار بحث سرمایه اجتماعی توسط هانی فان (۱۹۱۶) مطرح شد. او در تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی می‌گوید: «این سرمایه ناملموس بسیاری از امور زندگی روزانه مردم مانند حق کسب و کار، معاشرت، هم‌فکری و همدردی و دادوستد اجتماعی میان افراد و خانواده‌ها که واحدهای اجتماعی را می‌کنند در برمی‌گیرد» (الوانی، ۱۳۸۸، ص ۳). در زندگی انسان معاصر عواملی مانند ناکارآمدی الگوهای سنتی در اداره جوامع، افزایش بحران‌های اجتماعی، گسترش اطلاعات، غلبه تکنولوژی بر فرهنگ و... باعث شده است متفکران بیش از گذشته به سرمایه اجتماعی توجه کنند. بر خلاف گذشته که سرمایه‌های مادی و فیزیکی مهم بودند، امروزه سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین دارایی‌های یک جامعه است که افراد و گروه‌های مختلف را در رسیدن به اهداف مشترک و حفظ همبستگی اجتماعی یاری می‌رساند. سرمایه اجتماعی نشان‌دهنده ارزش پیوندها و روابط اجتماعی است و اثربخشی و کارایی سایر سرمایه‌ها را افزایش می‌دهد.

اندیشمندان علوم اجتماعی در تعریف سرمایه اجتماعی رویکرد متفاوت دارند. برخی به ابعاد و مؤلفه‌های سازنده سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند و گروهی با نگاهی کارکردگرایانه منافع و فواید سرمایه اجتماعی را بررسی کرده‌اند. برخی دانشمندان جامعه‌شناسی به‌طور صریح این موضوع را تبیین کرده‌اند و گروهی از متفکران به‌طور ضمنی در آثار خود به مفهوم سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. در ادامه، تعریف‌های برخی اندیشمندان از سرمایه اجتماعی بیان می‌شود.

آگوست کنت به مضمون سرمایه اجتماعی اشاره می‌کند. وی سرمایه اجتماعی را حاصل اعتقادهای مشترک در جامعه می‌داند و مهم‌ترین کارکرد آن را حفظ جامعه از گسیختگی معرفی می‌کند. وی اعتقادات مشترک افراد یک جامعه را عامل ایجاد جامعه و توافق اذهان را اساس هر جامعه‌ای می‌داند (آرون^۱، ۱۳۷۰، ص ۹۰). در نگاه کنت اعتقادهای مشترک باعث می‌شود انسان بر

---

1. Aaron

خودخواهی‌های فردی غالب آید. وی فقدان اعتقادهای مشترک را عامل اختلافات فردی می‌داند که موجب از هم پاشیدگی اجتماعی می‌شود (کوزر^۱، ۱۳۶۸، ص ۳۳).

بورديو، فیلسوف و جامعه‌شناس معاصر فرانسوی، چهار نوع سرمایه را تعریف می‌کند: اقتصادی، انسانی، فرهنگی و اجتماعی. از نظر او سرمایه اجتماعی حاصل پیوند شبکه با دوام و مبتنی بر اعتماد بین افراد و یک امر آگاهانه است. از این رو، برای کسب سرمایه اجتماعی به‌عنوان شبکه‌ای از روابط باید در طول زمان تلاش کرد. در نگاه بورديو گستره سرمایه اجتماعی به شبکه‌های اجتماعی، اعتماد اجتماعی و آگاهی‌های عمومی بستگی دارد (Bourdieu, 1985, p.248).

جیمز کلمن^۲، جامعه‌شناس برجسته آمریکایی سرمایه اجتماعی را بخشی از یک ساختار اجتماعی معرفی می‌کند که عمل کنشگر را در داخل ساختار تسهیل می‌کند و به او اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منابع غیر قابل دسترس دست یابد. این ساختار اجتماعی شامل تکالیف، انتظارات، مجاری اطلاع‌رسانی، هنجارها و ضمانت اجرایی است که نوع خاصی از رفتار را تشویق یا منع می‌کند (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۴۷۶). وی بر خلاف بورديو سرمایه اجتماعی را محدود به قدرتمندان نمی‌داند و معتقد است که فقیران و اجتماعات حاشیه‌نشین نیز می‌توانند از آن بهره‌برند (فیلد^۳، ۱۳۸۶، ص ۳۸). کلمن نظام تعهدات و انتظارات، آگاهی عمومی و نظام هنجاری را عناصر اصلی سرمایه اجتماعی می‌داند. کارآمدی یا ناکارآمدی، رضایت‌بخشی یا عدم رضایت‌بخشی یک ساختار اجتماعی و سیاسی به کمیت و کیفیت این عناصر وابسته است. وی نگران زوال سرمایه اجتماعی از طریق زوال مذهب و نهادهای مذهبی و ارزش‌ها است (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۴۷۶).

فرانسیس فوکویاما، اندیشمند حوزه علوم سیاسی، معتقد است سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن شده و بر خلاف سرمایه انسانی که متعلق به افراد بوده، متعلق به گروه‌ها است. در نگاه او سرمایه

---

1. Cusser
2. Coleman
3. Field

اجتماعی با شعاع اعتماد اجتماعی ارتباط تنگاتنگ دارد. توسعه کمی و کیفی سرمایه اجتماعی به شعاع اعتماد بستگی دارد. از نظر فوکویاما اعتماد اجتماعی، ارزش‌ها و هنجارها سه مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی است (Fukuyama, 1995, pp.11-12). صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه عوامل مؤثری در ایجاد اعتماد است. وی در تبیین ارزش‌ها و هنجارها به دین، ایدئولوژی و تجربه تاریخی مشترک به عنوان عوامل غیرنهادی اشاره می‌کند (Fukuyama, 1995, pp.103-105). بنا بر آنچه گفته شد ارزش‌ها و هنجارها، اصول مشترک، اعتماد، مشارکت اجتماعی و روابط اجتماعی از عناصر اصلی سرمایه اجتماعی هستند که همکاری و همبستگی اجتماعی افراد را در راه رسیدن به منافع مشترک افزایش می‌دهند.

ارزش‌ها: ارزش‌ها مورد علاقه و محبوب فرد یا جامعه می‌باشند. ارزش‌ها در دو دسته قرار می‌گیرند؛ ارزش‌های فردی که به زندگی فردی انسان مربوط می‌شوند و ارزش‌های اجتماعی که فرد باید در زندگی اجتماعی آن‌ها را رعایت کند. ارزش‌های اجتماعی هدف‌های مطلوب افراد جامعه‌اند که برای دستیابی به آن‌ها فعالیت می‌کنند و به وسیله آن، نیازها و خواسته‌های خود را برآورده می‌کنند (محسنی، ۱۳۷۵، ص ۹). ارزش‌ها احساس عمیق و پابرجا هستند (کوئن^۱، ۱۳۷۲، ص ۸۲). ارزش‌هایی که مورد پذیرش همه هستند در جامعه همبستگی آگاهانه و وفاق ایجاد می‌کند و موجب همگرایی می‌شود. آرمان‌ها و اهداف اجتماعی با توجه به ارزش‌های اجتماعی پدید می‌آیند و شکل می‌گیرند. ارزش‌های اجتماعی عامل کنترل و ایفای نقش اجتماعی و ایجاد و کنترل هنجارها می‌شود.

هنجارها: هنجار نوعی قاعده رفتار است که روابط اجتماعی و نظم اجتماعی را تنظیم می‌کنند (رفیع‌پور، ۱۳۷۷، ص ۱۸۲-۱۷۹). هنجار اصل، قاعده یا قانونی است که رفتار را هدایت می‌کند. هنجار اجتماعی چند مشخصه دارد: ۱. اکثر اعضای جامعه آن را رعایت می‌کنند؛ ۲. استاندارد و الگوی رفتار اجتماعی است؛ ۳. رعایت نکردن آن مجازات در پی دارد (ساروخانی، ۱۳۷۰،

ص ۴۹۰). به دلیل اینکه هنجارها در پاسخ به نیازهای روزمره بشر شکل می‌گیرند در گذر زمان و مکان دچار تغییر می‌شوند.

اعتماد: لزوم زندگی اجتماعی باعث می‌شود انسان‌ها به همکاری با یکدیگر در اجتماع روی آورند. در تعامل افراد جامعه در هر سطحی، اعتماد نیازی ضروری است، هر چند افراد به آن توجه نداشته باشند. اعتماد عامل پیوند افراد و سازمان‌ها است. مدیریت اثربخش از این پیوند و اعتماد دوطرفه ناشی می‌شود. اعتماد یکی از ارزشمندترین سرمایه‌های اجتماعی است که مخدوش شدن آن هزینه بسیار سنگینی را تحمیل خواهد کرد (الوانی و دانایی‌فرد، ۱۳۸۰، ص ۷). از طریق اعتمادسازی، آگاهی‌بخشی، افزایش مشارکت مردمی و تقویت روابط اجتماعی می‌توان سازوکارهای سرمایه اجتماعی را ایجاد کرد.

سرمایه‌های اجتماعی آموزه مهدویت

در دین اسلام به‌طور عام، و در مهدی‌باوری به‌طور خاص، آموزه‌ها و ویژگی‌هایی وجود دارد که در تولید سرمایه اجتماعی نقش بسزایی دارند. اندیشه مهدویت توانایی دارد، اعتماد را در میان افراد جامعه منتظر افزایش دهد. از سویی، اعتقاد به امام مهدی (عج) هنجارها و ارزش‌هایی را به جامعه معرفی می‌کند که بر سرمایه‌های اجتماعی تأثیرگذار است. البته باید توجه کرد که تأثیر این باور بر این سرمایه تنها از راه ایجاد هنجارهای اخلاقی و امور معنوی نیست، بلکه در این اندیشه ساختارهایی وجود دارد که روابط میان افراد جامعه را هم از لحاظ کیفی و کمی تقویت می‌کند؛ از جمله می‌توان به نفوذ این اندیشه در جامعه شیعی و نیز برخورداری این آموزه از کارکردهایی مانند امیدآفرینی، هویت‌بخشی، تحرک‌زایی، توانایی در ایجاد مقاومت و ظلم‌ستیزی و اصلاحات اجتماعی و ایجاد همبستگی اجتماعی اشاره کرد.

بررسی ویژگی‌های عصر ظهور، چشم‌انداز و ترسیم روشنی از آینده در اختیار جامعه منتظر قرار می‌دهد که در جهت‌گیری در عرصه‌های مختلف مؤثر است. این ویژگی‌ها می‌تواند برای جامعه منتظر الگو و الهام‌بخش باشد. جامعه منتظر با الگوگیری از جامعه مهدوی می‌تواند به همبستگی اجتماعی، اتحاد و امنیت برسد و سرمایه‌های اجتماعی خویش را تحکیم بخشد.

اعتمادسازی

اعتماد از جمله مؤلفه‌هایی اساسی است که در اسلام بر آن تأکید فراوان شده است. اعتماد نوعی نگرش ذهنی مثبت است. نگرش مثبت نسبت به خدا، اعتماد و توکل به خدا را به وجود می‌آورد، نگرش مثبت انسان نسبت به خود اعتماد به نفس را باعث می‌شود و نگرش مثبت نسبت به دیگران، شکل‌گیری روابط اجتماعی در سطوح مختلف را به همراه دارد (فتحی، ۱۳۹۰، ص ۷۲). اعتماد اجتماعی قلب سرمایه اجتماعی است. اعتماد شخصی و صمیمانه از طریق تعامل، به اعتماد اجتماعی تبدیل می‌شود که سرمایه اجتماعی را ایجاد می‌کند. اعتماد نوعی تمایل به خطرپذیری در جامعه نسبت به دیگران و انجام دادن صحیح وظایف و تکالیف است. اعتماد مؤثرترین عنصر در ایجاد همدلی، مشارکت عمومی و روابط متقابل سالم است. در اسلام حکمرانان و رهبران به جذب اعتماد مردم دعوت شده‌اند. ایمان مذهبی قوی‌ترین دلیل توجه به قوانین، هنجارها و حقوق و وظایف است. ایمان مذهبی انسان را متعهد و مسئول بار می‌آورد و اعتماد متقابل را میان افراد به وجود می‌آورد. اعتماد حاصل نیروهای عقل مانند امانت‌داری، وفای به عهد صدق، رفق، مواسات و جز آن است (مطهری، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۴۷). در نگاه اسلام، دولتمردان خدمتگزار مردم هستند؛ ارزیابی مثبت نسبت به رهبر جامعه و حکمرانان و حکومت، مشارکت عمومی در سطح جامعه را افزایش می‌دهد که نتایج مثبتی مانند افزایش بهره‌وری در کار، استفاده بهینه از منابع، ایجاد یگانگی بین افراد، از بین رفتن از خود بیگانگی اجتماعی و ایجاد تحول و دگرگونی در امور جامعه را به همراه دارد.

مدل حکومتی امام مهدی (عج) طوری است که اعتماد بین مردم و حکمرانان افزایش می‌یابد که می‌تواند در عصر غیبت برای جامعه منتظران الگو باشد و معیارهای مشترکی به انسان‌ها ارائه دهد تا به کارگیری آن معیارها افزایش اعتماد در بین آن‌ها را به همراه داشته باشد. در ادامه، ویژگی‌هایی از حکومت حضرت که توجه به آن می‌تواند در اعتمادسازی بین حکمرانان و مردم در جامعه منتظر راهگشا باشد، بررسی می‌شود.

الف) جهان‌شمولی

اعتقاد به ظهور منجی، اعتقادی فراگیر در همه ادوار تاریخ انسانی است. آموزه مهدویت، آموزه‌ای

جهان‌شمول است و منحصر در یک قوم و نژاد یا زبان خاص نیست. طبق روایات و آیات قرآن، دین غالب در زمان ظهور، دین اسلام است (سبا: ۲۸)؛ و حکومت امام مهدی (عج) نیز براساس اصول و احکام اسلام اداره می‌شود. در اسلام به نفی نژادپرستی تأکید شده، و تقوا به‌عنوان تنها معیار برتری انسان‌ها بر یکدیگر شناخته شده است. اسلام تفاوت‌های قومی را برای شناخت معرفی می‌کند (حجرات: ۱۳). حکومت امام عصر (عج) به قوم و قبیله‌ای خاص اختصاص ندارد و حکومتی قاره‌ای و منطقه‌ای نیست. حکومت امام مهدی (عج) جهانی و فراگیر است. امام مهدی (عج) حکومتی تشکیل خواهد داد که گستره آن همه جهان است. روایات و آیات مهدوی نیز بر این نکته تأکید دارد. عدالت و آبادانی که از مواهب حکومت آن حضرت است، همه جهان را فرا خواهد گرفت. قوم‌مدار نبودن و منع تعصبات قومی در اندیشه معتقدان به مهدویت، تأثیر عمده‌ای در ایجاد اعتماد بین انسان‌ها دارد.

همان‌طور که بیان شد، خاستگاه آموزه مهدویت بنیادهای مبین دین اسلام است. از آنجا که اسلام جامع است و به همه ابعاد وجودی انسان و نیازهای او توجه می‌کند، در اندیشه مهدویت نیز تنها نیازهای معیشتی و مادی فردی و اجتماعی انسان مورد توجه نیست، بلکه هدف اصلی هدایت و رشد و شکوفایی استعدادهای معنوی و اخلاقی فرد و جامعه است.

ب) منع تبعیض‌های اقتصادی

از بحران‌های انسان معاصر مسئله بی‌عدالتی در اقتصاد است. توزیع ناعادلانه ثروت و امکانات، گسترش تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی، گسترش درآمدهای نامشروع مانند قاچاق کالا، قاچاق انسان و... از دیگر نابسامانی‌هایی است که جوامع امروزی با آن دست به‌گریباند.

به دنبال اقتصاد سرمایه‌داری و نگاه سودگرایانه، فقر و استثمار، گروه کثیری از انسان‌ها را درگیر کرده است. معیشت که باید عاملی برای تأمین انسان‌ها باشد، به استثمار و ایجاد طبقات اجتماعی بدل شده است. فقر پدیده‌ای ناهنجار و ویران‌کننده است، که انزوای اجتماعی را به همراه دارد؛ چون در اثر فقر انسان‌های تهیدست به مکان‌هایی دور از مراکز اصلی رانده شده و عضو مفید و مؤثر جامعه، به عضوی فراموش‌شده تبدیل می‌شود (قاسمی، ۱۳۸۸). امام علی (ع) می‌فرماید: «فقر مایه فراموش شدن است» (حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۴۰۳). رهاورد انزوای اجتماعی

فاصله گرفتن از حضور اجتماعی در مراکز اصلی مدیریت و در نتیجه تأثیرنگذاشتن در مدیریت اجتماعی است.

از مهم‌ترین برنامه‌های امام مهدی (عج) در عصر ظهور حل مسائل اقتصادی و اجرای عدالت اقتصادی است. معمر بن قناده از رسول خدا (ص) نقل می‌کند: «إنه يستخرج الكنوز و يقسم المال؛ گنج‌ها را استخراج می‌کند و مال را تقسیم می‌کند» (سید بن طاووس، ۱۴۲۳، باب ۱۴۶، ص ۶۹). ابوسعید خدری درباره چگونگی تقسیم مال در عصر ظهور به نقل از پیامبر اسلام (ص) می‌گوید: «يقسم المال صحاحا قلنا و ما الصحاح؟ قال بالسويه بين الناس فيمأ الله قلوب امي محمد (ص) غني و يسعهم عدله؛ مال را صحاح تقسیم می‌کند. گفتیم صحاح چیست؟ فرمود: مال را به‌طور مساوی بین مردم تقسیم می‌کند. پس خداوند دل‌های امت محمد را بی‌نیاز می‌کند و عدل او آنان را فرامی‌گیرد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۱۶۵). در اختیارگرفتن ثروت جهانی و تقسیم مساوی ثروت میان مردم جهان از دستاوردهای حکومت امام مهدی (عج) است. ثروت و اموال سراسر جهان در اختیار وی قرار می‌گیرد: «يجمع إليه أموال أهل الدنيا كلها من بطن الأرض و ظهرها. . .؛ ثروت و اموال اهل دنیا از نهان و روی زمین در نزد وی جمع می‌شود. . .» (نعمانی، بی‌تا، ص ۱۵۷)، و ثروت را بین مردم تقسیم می‌کند و همه بی‌نیاز خواهند شد و دیگر هیچ فقری باقی نخواهد ماند. نابرابری‌ها و نابسامانی‌های اقتصادی امروز نتیجه سازوکارهای سرمایه‌داری است. لازمه برپایی عدالت اقتصادی، برچیده‌شدن این سازوکارها و نیز آن دسته از قوانینی است که این تبعیض‌ها را به‌وجود آورده‌اند. در حکومت امام مهدی (عج) جمع کردن و انباشت ثروت، فضیلت نیست و آنچه اصل قرار می‌گیرد، خدمت به دیگران و برطرف کردن نیاز آن‌هاست. «يأتي الرجل إلى كيس أخيه فيأخذ حاجته لا يمنعه».

ج) منع تبعیض‌های اجتماعی

از عوامل مؤثر در پایین‌بودن اعتماد در بین افراد جامعه می‌توان به بی‌عدالتی‌ها و نابرابری‌های اجتماعی و ایجاد طبقات اجتماعی با امکانات نابرابر اشاره کرد. در زمان وقوع جامعه مطلوب، با گسترش عدالت و ایجاد برابری در بهره‌بردن از امکانات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، نبود ظلم

و تبعیض فاصله طبقاتی از جامعه برداشته شده و همه انسان‌ها با هم برابر و از حقوق یکسان برخوردارند.

امام باقر (ع) می‌فرماید: «لا یقی فی الارض خراب الا عمر؛ همه‌جای زمین بدون هیچ تبعیضی آباد خواهد شد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۱۹۱).

حاکمیت عدالت و امنیت اجتماعی در جامعه، رضایت اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. پیامبر (ص) می‌فرماید: «أبشركم بالمهدی. . . یرضی عنه ساکن السماء و ساکن الأرض؛ شما را مژده می‌دهم به آمدن مهدی (عج) که ساکنان آسمان و زمین از او راضی هستند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۱، ص ۸۱).

د) امنیت اجتماعی

امنیت مطلق و فراگیر نعمتی است که معیار سلامت زندگی فردی و اجتماعی است. امنیت‌گرایی از ویژگی‌های حکومت امام عصر (عج) است. از کارهای اساسی حضرت ایجاد امنیت در جمیع جهات است؛ امنیت اجتماعی، امنیت اقتصادی و امنیت قضایی. گستره این امنیت همه جهان را فرا می‌گیرد و همه حیوانات و جانداران نیز از امنیت بهره می‌برند.

امام باقر (ع) می‌فرماید: «پس از ظهور مهدی (عج) هیچ حقی از کسی بر عهده دیگری نمی‌ماند، مگر آن که حضرت آن را بازستاند و به صاحب حق می‌دهد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۲۲۴).

در روایات بیان شده است در عصر ظهور گرگ و گوسفند در یک مکان به سر می‌برند و بچه‌ها با مار و عقرب بازی می‌کنند و این حیوانات، آنان را آزار نمی‌دهند که نشان‌دهنده اوج امنیت و مطلق امنیت اجتماعی در جامعه است. فراگیر شدن امنیت اجتماعی در سراسر گیتی و میان همه اقوام و ملل موجب مقبولیت و جذب بیشتر مردم به سوی حکومت امام مهدی (عج) خواهد شد.

تقویت روابط اجتماعی

در آموزه‌های دین اسلام و به‌ویژه مهدی‌باوری اصولی وجود دارد که پابندی به آن‌ها و رعایت آن

در جامعه منتظران می تواند روابط بین افراد را در سطح جامعه استحکام بخشد و از این طریق سرمایه های اجتماعی جامعه را افزایش دهد.

الف) اصل وحدت

از اصول اساسی اسلام، اصل وحدت است. اسلام همگان را به وحدت در پرتو توحید فرا می خواند و از تفرقه و پراکندگی بر حذر می دارد: «و همگی بر ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود به یاد آورید زمانی را که با یکدیگر دشمن بودید، پس میان شما الفت انداخت، تا به لطف او برادران هم شدید؛ و بر کنار پرتگاه آتش بودید که شما را از آن رهانید. این گونه، خداوند نشانه های خود را برای شما روشن می کند، باشد که شما راه یابید» (آل عمران: ۱۰۳). از آیه شریفه استفاده می شود وحدت مردم در شکل اجتماع نعمت و لطف خداوند است در مقابل، تفرقه و اختلاف، هدر دادن سرمایه اجتماعی و به تعبیر قرآن، قرارگرفتن در لبه پرتگاه است (عبداللهی، ۱۳۹۵، ص ۴۹۳). در روایات، جماعت و وحدت، مایه رحمت الهی و تفرقه باعث عذاب الهی است (پابنده، ۱۳۸۲، کلمه قصار ۳). از تعالیم اسلام استفاده می شود، وحدت به عنوان سرمایه اجتماعی یکی از نعمت های الهی است، اما باید توجه کرد وحدت در بستر سرمایه اجتماعی به خودی خود ارزش و اهمیت ندارد، در صورتی که اجتماع حول محور الهی باشد، ارزشمند است بنابراین، اجتماع در صورتی به وحدت واقعی دست می یابد که اجتماع دینی باشد (عبداللهی، ۱۳۹۵، ص ۴۹۴).

ب) وفای به عهد

پایبندی به عهد و پیمان های اجتماعی و فردی از سفارش های خداوند در قرآن است؛ «یا ایها الذین آمنوا أوفوا بالعقود» ای کسانی که ایمان آوردید به قراردادهای خود وفا کنید.

وفای به عهد به حکم عقل و شرع لازم است. در پرتو وفای به عهد، سرمایه اجتماعی در جامعه شکل می گیرد. «در جامعه ای که روابط اجتماعی بین اعضای گروه ها عمودی باشد؛ یعنی رابطه ارباب و رعیتی حاکم باشد و به جای پایبندی به قراردادهای، زور و زر حاکم شود، نابود خواهد شد. وقتی روابط اجتماعی بین اعضای جامعه، افقی باشد و همه خود را در یک سطح و ملزم به رعایت قراردادهای ببینند، احساس تعلق و همبستگی بیشتر خواهد شد» (عابدی، ۱۳۸۴).

حاکم شدن وفای به عهد در جامعه انسان‌ها را ملزم می‌کند که در معاملات و تعاملات اجتماعی تخلف نکنند و طبق موازین و معیارهای اجتماعی عمل کنند؛ بنابراین، زمینه انحراف و اختلال در روابط اجتماعی در جامعه را کاهش داده، همبستگی و انسجام در جامعه را افزایش می‌دهد. بنابراین، نهادینه شدن این دستور در جامعه منتظران سبب افزایش سرمایه اجتماعی در میان آنان خواهد شد.

ج) همزیستی مسالمت‌آمیز

از بحران‌های انسان معاصر، منازعات و درگیری‌های درونی هر کشور و نیز جنگ‌ها و درگیری‌های بین‌المللی است. در دین مبین اسلام اصل همزیستی مسالمت‌آمیز و وفاق در جامعه اسلامی و نیز در رابطه با دیگر ملت‌ها از اصول مبنایی است؛ زیرا رابطه مسالمت‌آمیز با هم نوع، مقتضای فطرت انسان است. در اسلام همواره انسان‌ها به ارتباط سازنده با دیگران از طریق رعایت حقوق دیگران، اخلاق، بخشش و از خودگذشتگی، ایثار و فداکاری دعوت شده‌اند که عوامل مؤثری در تقویت سرمایه‌های اجتماعی هستند. در جامعه‌ای که روابط اجتماعی در آن بر پایه قانون و رعایت حقوق دیگران باشد انسان‌ها به یکدیگر نزدیک می‌شوند. در جامعه‌ای که افراد آن اهل اندیشه باشند، ظلم و ستم و تعدی به حقوق دیگران کم‌رنگ و بسیاری از مشکلات اجتماعی، خشونت‌ها و کینه‌توزی‌ها جای خود را به روابط سالم و انسانی می‌دهند. از طرفی، پیشرفت‌های علمی همه‌جانبه دستاوردهای فراوانی در اختیار بشر قرار می‌دهد و با ارتقای فرهنگ عمومی و در کنار آن سهولت و گستردگی تعاملات اجتماعی سبب همبستگی در سطح جهانی می‌شود. در عصر ظهور با رشد عقل‌گرایی و اندیشه‌ورزی، عقلانیت اجتماعی ارتقا می‌یابد. در دوران غیبت امام با نگاه به چشم‌انداز جامعه ظهور، با گسترش اندیشه‌ورزی و پرهیز از سطحی‌نگری می‌توان در مسیر عقلانیت پیش‌رفت و سرمایه‌های اجتماعی جامعه را تقویت کرد.

د) مسئولیت‌پذیری اجتماعی

خداوند اصلاح میان مردم و حل مشکلات و تأمین نیازهای آنان را وظیفه هر یک از مسلمانان دانسته است (انفال: ۱؛ حجرات: ۱۰). احساس تکلیف همگانی یک سرمایه اجتماعی است. از

جمله نمودهای باور به امام مهدی (عج) تعهد و احساس مسئولیت انسان منتظر نه تنها در سطح جامعه، بلکه در سطح جهان نسبت به انسان‌ها و دغدغه‌ها و نیازهایشان است. در نگاه انسان منتظر آنچه اهمیت دارد، تنها اصلاح «خود» نیست، بلکه وی به «ما» نظر دارد. او در پی اصلاح بشر و برطرف کردن رنج انسان‌هاست.

در جامعه‌ای که «فرهنگ انتظار» در آن نهادینه شود، افراد در برابر سرنوشت یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند و مسئولیت‌پذیری، وظیفه‌ای دینی به شمار می‌آید. از جمله اصول اسلام که براساس مسئولیت اجتماعی انسان‌ها بنیان گذاشته شده است، امر به معروف و نهی از منکر است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «يجب للمؤمن على المؤمن النصيحة؛ نصیحت کردن مؤمن، بر مؤمن [دیگر]، واجب است».

امر به معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین سازوکارها در عصر غیبت برای جلوگیری از فساد اجتماعی است که در احساس مسئولیت افراد جامعه نسبت به یکدیگر ریشه دارد.

امام باقر (ع) می‌فرماید: «إِنَّ الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر سبیل الأنبياء و منهاج الصلحاء فریضه عظیمه بما تقام الفرائض و تأمن المذاهب و تحلّ المكاسب و تزد المظالم و تعمر الأرض و يتصف من الأعداء و يستقیم الأمر؛ بی تردید، امر به معروف و نهی از منکر، طریق انبیا و صالحان و وظیفه‌ای سترگ و عظیم است و دیگر واجبات دینی به واسطه آن انجام می‌پذیرد؛ راه‌ها به وسیله آن امنیت می‌یابد و درآمدها (کسب‌ها) به واسطه آن مشروع و حلال می‌شوند و مظالم دفع می‌شوند و زمین، آباد می‌شود و از دشمنان انتقام گرفته می‌شود و امور سامان می‌یابد».

منتظران چون خود را در برابر سرنوشت جامعه، مسئول می‌دانند، هنجارهای دینی را در میان افراد جامعه مستحکم و از شکل‌گیری ناهنجاری‌ها جلوگیری می‌کنند. بنابراین، باور هیچ فردی نسبت به دیگری غافل نیست.

و) جامعه‌پذیری آموزه مهدویت

در فرایند جامعه‌پذیری، فرد با محیط اجتماعی که در آن قرار دارد، آشنا می‌شود و الگوهای رفتاری، دانش‌ها و مهارت‌های اجتماعی لازم برای مشارکت مؤثر و فعال در زندگی گروهی و اجتماعی را کسب می‌کند. فرد در فرایند جامعه‌پذیری که شامل طیف وسیعی از موضوعات از

مهارت‌های اولیه زندگی گرفته تا باورها، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، قادر می‌شود با گروه‌ها و افراد جامعه روابط و کنش مؤثر داشته باشد (حیدری، ۱۳۹۲، ص ۲۱۵). از طریق جامعه‌پذیری مهدوی، به اشخاص هویت جمعی داده می‌شود و روح امید در افراد زنده شده و عواطف و احساس ایشان به‌درستی جهت داده می‌شود و در مجموع، موجب تبلور شخصیت دینی و مهدوی افراد می‌شود. همچنین، زمینه‌های لازم برای انتقال فرهنگ مهدوی جامعه از نسلی به نسل دیگر فراهم می‌شود و در نتیجه، بقا و استمرار جامعه مهدوی را تضمین می‌کند (ملکی‌راد، ۱۳۹۵، ص ۷). نتیجه وجود روابط مؤثر در بین افراد جامعه و نیز وجود امید و گسترش هنجارها، تقویت سرمایه اجتماعی است.

ز) مشارکت مذهبی

دین مجموعه‌ای از عقاید، ارزش‌ها و هنجارها است که نقشی بسزا در تشکیل نظام اجتماعی، و قوام و سامان‌دهی آن دارد. دین از بروز ناهنجاری‌ها در تعاملات اجتماعی جلوگیری می‌کند. در عصر ظهور دین جایگاه ویژه‌ای دارد و براساس اصول و قواعد اسلام، باورهای آیینی تقویت خواهد شد. امام مهدی (عج) مردم را به سوی کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) دعوت می‌کند (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۵۷، ح ۴۹). پیامبر (ص) می‌فرماید: «مردم را به ملت و آیین من در می‌آورد و آنان را به کتاب پروردگارم دعوت می‌کند» (صدوق، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۶۱۱، ح ۶). بنابراین، دین‌گرایی و آیینی‌بودن از امتیازات عصر ظهور است.

از عوامل همبستگی اجتماعی در جامعه منتظر می‌توان به وجود مناسک عبادی اشاره کرد. در رابطه با امام زمان (ع) اعمال عبادی و نمادهای مذهبی وجود دارد که انسجام جامعه را در عصر غیبت به دنبال دارد. شرکت مردم در مکان‌هایی که منسوب به امام زمان (عج) است؛ مانند مسجد جمکران، انجام عبادات و مراسم مذهبی در این مکان‌ها به صورت فردی و گروهی از جمله نمادهای انسجام‌بخشی و همبستگی جامعه شیعی در دوران غیبت است. برگزاری جلسات دعای ندبه در صبح جمعه و نیز زیارت‌ها و دعاهای منسوب به آن حضرت و تجمع مردم در این جلسات انسجام جامعه منتظران را نشان می‌دهد.

ارزش‌ها و هنجارها

باور به امامت امام مهدی (عج) در جامعه مهدی‌باور ارزش‌ها و هنجارهایی را به وجود می‌آورد که تقویت آن‌ها رفتارهای اجتماعی افراد را کنترل و از بروز ناهنجاری‌ها در سطح جامعه جلوگیری می‌کند.

الف) امیدبخشی و مثبت‌اندیشی

باور به مهدویت تنها باور به آینده به صورت کلی و مبهم نیست، بلکه ایمان به تحقق آینده‌ای روشن همراه با آگاهی از حوادث عصر ظهور و ویژگی‌های دوران پس از ظهور است. شیعیان براساس این باور دوران ظلم و ستم طاغوت را ناپایدار و زودگذر می‌پندارند. داشتن چنین تصویری نور امید را در دل انسان‌ها زنده نگاه می‌دارد؛ زیرا ناآگاهی از سرانجام انسان و جامعه انسانی ناامیدی و سرگردانی را به ارمغان می‌آورد. رهاورد یأس و ناامیدی از هم گسیختگی اجتماعی است. شناخت روشن و قطعی از آینده برای حرکت انسان و جامعه را مشخص می‌کند و ثمره آن مقابله با عوامل یأس و افزایش امید است. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «امید برای امت من رحمت است» (محمدری شهری، ۱۳۸۰، ص ۱۰۲). مهدویت تصویری سرشار از امید به آینده‌ای روشن و مطلوب بشر است. از همین رو، از ویژگی‌های جامعه منتظر مثبت‌اندیشی نسبت به آینده است. مثبت‌گرایی که با وعده‌های قطعی خداوند در قرآن همراه است (نور: ۵۵). معنای حکومت صالحان، تمکین آیین حق و عبادت خالی از شرک، این نیست که در چنان جامعه‌ای هیچ گنهکار و مجرمی وجود ندارد، بلکه مفهومش این است که نظام حکومت در دست مؤمنان صالح است و گرنه مادام که انسان آزادی اراده دارد، ممکن است در بهترین جوامع انسانی و الهی احیاناً افراد منحرفی وجود داشته باشند مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ص ۵۷۰).

ب) آگاهی‌بخشی

از نظر اندیشمندان جامعه‌شناسی، آگاهی و احساس تعلق به جامعه یکی از عناصر مهم سرمایه اجتماعی است. آگاهی از باورهای مشترک، اهداف و آرمان‌ها و روش‌ها و موقعیت‌ها و روند تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها زمینه‌های تعامل را فراهم می‌کنند (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۶۱). به

وسیله آگاهی بخشی و به دنبال آن تفکر، اهداف، ابزارها، ظرفیت‌ها و موانع شناسایی می‌شوند. آگاهی کارآمدترین سرمایه هر ملت و فقط راه نجات و رشد اجتماعی است. آگاهی، اعتماد اجتماعی را افزایش می‌دهد و اعتماد باعث افزایش سرمایه اجتماعی می‌شود.

امام سجاد (ع) در توصیف منتظران به ابوخالد کابلی فرمود: «غیبت دوازدهمین وصی رسول خدا (ص) طولانی خواهد شد. ای اباخالد! به راستی که اهل زمان غیبت او - که به امامت ایشان اعتقاد دارند و منتظر ظهور آن گرامی می‌باشند - برترین انسان‌های اهل هر زمان هستند؛ زیرا خداوند تبارک و تعالی چنان به آنان عقل، اندیشه و معرفت عنایت کرده است که مسئله غیبت را مانند حضور مشاهده و درک می‌کنند. خداوند متعال آنان را در آن زمان به منزله کسی قرار داده است که در حضور رسول خدا (ص) با شمشیر جنگیده‌اند».

سپس امام چهارم (ع) منتظران را این گونه ستودند: «اولئک المخلصون حقاً و شیعتنا صدقاً و الدعاء الی دین الله سراً و جهراً؛ آنان حقیقتاً انسان‌هایی خالص شده و شیعیان راستین ما هستند که مردم را آشکار و نهان به سوی دین خداوند دعوت می‌کنند» (صدوق، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۳۱۹، ح ۲).

از جمله منابع آگاهی بخشی در عصر غیبت دعاها و زیارت‌نامه‌های دوران غیبت است. هنگامی که فرد منتظر به عنوان یک وظیفه الهی و انسانی ادعیه و زیارت‌نامه می‌خواند با معارف عظیمی به‌ویژه در عرصه امامت و جایگاه آن در باورهای شیعی آشنا می‌شود که تدبر و فهم آن‌ها محبت و ایمان قلبی نسبت به امام عصر (عج) را در وجود او ثابت می‌کند و او را در برابر آسیب‌ها و آفات اعتقادی و فرهنگی حفظ می‌کند.

ج) حرکت آفرینی

بنا بر آنچه در روایات آمده است، انتظار افضل اعمال امت پیامبر اسلام (ص) است (صدوق، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۶۴۴). انتظار نوعی عمل است که انسان را از حالت رکود خارج می‌کند و به انسان و جامعه تحرک و پویایی می‌بخشد. انتظار کناره‌گیری و انزوا نیست. از سویی، انتظار اعتراض نیز نیست؛ بلکه انتظار زمینه‌سازی و فراهم کردن مقدمات ظهور است. جامعه منتظر با باور به مهدی موعود (عج) به تلاش برای مبارزه با ظلم و فساد برمی‌خیزد که باعث پویایی اجتماع می‌شود.

آرمان‌خواهی از مؤلفه‌های اندیشه مهدویت است که موجب می‌شود همه توجّهات و تلاش‌ها بر رسیدن به یک جامعه آرمانی معطوف شود و انگیزه حرکت و کوشش مضاعف در جامعه را فراهم کند، تا جامعه با داشتن آرمانی واحد به سوی مقصدی واحد حرکت کند.

د) باور به حضور امام و کنترل اجتماعی

از جمله سرمایه‌های اجتماعی باور به مهدویت در عصر غیبت کنترل اجتماعی از راه افزایش گرایش به هنجارها و پیراستن جامعه از ناهنجاری‌ها و انحرافات است. از وظایف منتظران در دوران غیبت پرهیزکاری و آراسته‌شدن به محاسن اخلاق است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «من سره أن يكون من اصحاب القائم فليتنظر وليعمل بالورع و محاسن الاخلاق، و هو منتظر» (نعمانی، بی‌تا، ص ۲۰۰، ح ۱۶).

منتظر واقعی پیوسته به اصلاح خود و جامعه می‌پردازد تا جامعه را برای ظهور مهیا کند. چون منتظران، همواره امام را شاهد بر اعمال خویش می‌دانند. حضرت مهدی (عج) می‌فرماید: «فإنّا محیط علمنا بأنبائکم ولا یعزب عنّا شیء من أخبارکم؛ ما بر اخبار و احوالتان آگاهیم و هیچ چیزی از اوضاع شما بر ما پوشیده نیست».

باور به حضور در محضر امام موجب می‌شود منتظران در راه انجام‌دادن وظایف خویش در برابر آن حضرت، چه در زمینه فردی و چه در سطح اجتماع، همه تلاش خویش را به‌کار گیرند. فرهنگ انتظار با گوشه‌گیری و سکوت در برابر ظلم و فساد اجتماعی سازگاری ندارد، بنابراین، فرد منتظر با اصلاح خود و جامعه از بروز ناهنجاری‌ها و فساد جلوگیری می‌کند و در برابر، ارزش‌ها و هنجارهای دینی را در جامعه گسترش می‌دهد. شخص منتظر معتقد است امام حی غایب، حاضر و شاهد و ناظر بر اعمال اوست و خود را در منظر و حضور امام می‌داند و این احساس و باور فرد و جامعه را از بروز انحرافات حفظ می‌کند. باور به حضور دائمی امام، نوعی خودکنترلی فردی و اجتماعی را به‌وجود می‌آورد.

در جامعه پس از ظهور نیز امامت‌محوری عامل افزایش سرمایه اجتماعی در آن دوران است. جمع‌شدن همه حول محور امام و قرارگرفتن امام در رأس هرم جامعه اسلامی، عامل مهمی در

برقراری ارتباط میان افراد و انسجام بخشی میان آنان به شمار می‌رود. حضرت مهدی (عج) کمالات اخلاقی ویژه‌ای دارد. ایشان از هر جهت الگو و اسوه بشر و دارای بالاترین حد اخلاق نیکو می‌باشد. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «خداوند از گوشه و کنار جهان به تعداد اهل بدر برای حضرت مهدی (عج) جنگجو گرد می‌آورد. آنان در فرمانبرداری از حضرتش بسیار کوشا و مصمم هستند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۳۱۰).

نتیجه‌گیری

مهدویت از آموزه‌های مشترک میان ادیان و اعتقادی بنیادین و اساسی در دین اسلام، با کارکردهای گوناگون است. سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین دارایی‌های یک جامعه است که افراد جامعه را در رسیدن به اهداف مشترک و حفظ همبستگی کمک می‌کند. در مهدی‌باوری قابلیت‌هایی وجود دارد که در تولید سرمایه اجتماعی نقش بسزایی دارد. با نگاه به ویژگی‌های جامعه عصر ظهور مانند تبعیض‌نگذاشتن نژادی و اقتصادی و وجود امنیتی فراگیر چشم‌اندازی فراروی جامعه منتظران قرار می‌گیرد که با الگوگیری از آن، اعتماد در میان افراد جامعه افزایش می‌یابد. هنجارها و ارزش‌هایی مانند مسئولیت‌پذیری، آگاهی بخشی و... در باور مهدویت سرمایه‌های اجتماعی جامعه را تقویت و گسترش می‌دهد. همچنین، در این اندیشه ساختارهایی مانند مشارکت‌های مذهبی وجود دارد که روابط میان افراد جامعه را هم از لحاظ کیفی و کمی تقویت می‌کند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
۱. آرون، ریمون (۱۳۷۰). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*. ترجمه باقر پرهام، چاپ سوم، تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
  ۲. احمدی، فریدون (۱۳۹۶). ناصر توره، بررسی کارآمدی آموزش معنویت در ایجاد سرمایه اجتماعی. *مدیریت سرمایه اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۱، صفحات ۱۵۸-۱۳۷.
  ۳. احمدی، علی‌اکبر، و فیض‌آبادی، حوریه (۱۳۹۰). بررسی ارتقای سرمایه اجتماعی بر بهبود عملکرد سازمان؛ نمونه موردی: سازمان‌های ستادی شهرداری تهران. *فصل‌نامه مدیریت دولتی*، سال ۳، شماره ۶، صفحات ۳۵-۵.
  ۴. اخلاقی، عبدالرحیم (۱۳۹۶). *نگاهی به جامعه و سازمان‌های عصر ظهور: ویژگی‌ها و پیش‌فرض‌ها*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
  ۵. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۷). نظریه‌های همگرایی و آموزه مهدویت. *مشرق موعود*، سال ۲، شماره ۶، صفحات ۷۶-۴۶.
  ۶. افخمی اردکانی، مهدی (۱۳۹۴). توسعه سرمایه اجتماعی در پرتو سبک زندگی اسلامی. *مدیریت سرمایه اجتماعی*، دوره ۲، شماره ۴، صفحات ۵۸۴-۵۶۵.
  ۷. الوانی، سید مهدی (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی، مفاهیم و نظریه‌ها و کاربردها. اصفهان: نشر مانی.
  ۸. الوانی، سید مهدی، سید نقوی، میرعلی (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی، مفاهیم و نظریه‌ها. *مطالعات مدیریت*، دوره ۱۰، شماره‌های ۳۳ و ۳۴، صفحات ۲۶-۳.
  ۹. الوانی، سید مهدی، دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۰). مدیریت دولتی و اعتماد عمومی. *فصل‌نامه دانش مدیریت*، سال ۱۴، شماره ۵۵، صفحات ۲۸-۵.
  ۱۰. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). *نهج‌الفصاحه*. تهران: دنیای دانش.
  ۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. جلد نهم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۱۲. حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۰). *الحیاه*. ترجمه احمد آرام، جلد‌های اول و چهارم، چاپ چهارم، تهران: چاپخانه دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۳. حیدری، محمدشریف (۱۳۹۲). *جامعه‌پذیری دینی در ایران*. قم: نشر پژوهشکده باقرالعلوم (ع).
۱۴. داوودپور، مرتضی (۱۳۸۸). نقش انتظار در کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی. مجموعه مقالات چهارمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، جلد چهارم، چاپ اول، قم: انتشارات بین‌المللی المصطفی.
۱۵. ربانی خوراسگانی، محمدصادق (۱۳۸۸). *بررسی کارکردهای اجتماعی انتظار حضرت مهدی در ایران معاصر*. چاپ اول، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۶. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۷). *توسعه و تضاد، کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی آن*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۷. ری‌شهری، محمد (۱۳۸۰). *منتخب میزان‌الحکمه*. تلخیص سید حمید حسینی، جلد اول، قم: مرکز چاپ و انتشارات.
۱۸. ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). *درآمدی بر دایره‌المعارف علوم اجتماعی*. تهران: مؤسسه کیهان.
۱۹. سید بن طاووس، ابوالقاسم علی بن موسی (۱۴۲۳). *الملاحم و الفتن فی ظهور الغائب المنتظر*، باب ۱۴۶، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۰. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی (۱۳۸۴). *کمال الدین و تمام النعمه*. ترجمه منصور پهلوان، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری، جلد دوم، قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.
۲۱. صمدی، قنبرعلی (۱۳۹۴). *گفتمان جهانی مهدویت و آینده بشر*، قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.
۲۲. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۸۷). *روابط اجتماعی در اسلام به ضمیمه چند رساله دیگر*. ترجمه محمدجواد حجتی کرمانی، قم: بوستان کتاب.
۲۳. طبسی، نجم‌الدین (۱۳۸۹). *نشانه‌هایی از دولت موعود*. چاپ چهارم، قم: بوستان کتاب.
۲۴. عابدی، حمید (۱۳۸۴). *سرمایه‌های اجتماعی عصر ظهور، حدیث زندگی، بهمن و اسفند*، شماره ۲۷.

۲۵. عبداللهی، محمدعلی (۱۳۹۵). سرمایه اجتماعی و عنایت الهی. مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره ۳، شماره ۴، صفحات ۴۹۹-۴۸۳.
۲۶. عرفان، امیرمحسن (۱۳۹۳). نقش باورداشت آموزه مهدویت در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی. قم: نشر معارف.
۲۷. عیاشی، محمدبن مسعود (۱۳۸۰). التفسیر. تصحیح هاشم رسولی، تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.
۲۸. فاین، بن (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی - اقتصاد سیاسی و دانش اجتماعی در طلیعه هزاره سوم، ترجمه سید محمدکمال سروریان، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۹. فتحی، یوسف (۱۳۹۰). سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی. رساله دکتری، گرایش انقلاب اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی.
۳۰. فصیحی، امان‌الله (۱۳۸۶). دین و سرمایه اجتماعی. مجله معرفت، سال ۱۶، شماره ۱۲۳، صفحات ۱۳۲-۱۰۷.
۳۱. فیلد، جان (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی. ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رمضانی، تهران: انتشارات کویر.
۳۲. قاسمی قمی، جواد (۱۳۸۸). تجلی حقوق بشر و کرامت انسان در پناه حکومت امام زمان (عج). مجموعه مقالات چهارمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، قم: انتشارات بین‌المللی المصطفی، جلد دوم، چاپ اول، (صص ۵۶-۷).
۳۳. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحارالانوار. جلد ۵۲، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
۳۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۴). مجموعه آثار. جلد دوم، تهران: صدرا.
۳۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). تفسیر نمونه. جلد ۱۴، چاپ ۴۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۶. ملکی‌راد، محمود (۱۳۹۵). چگونگی جامعه‌پذیری مهدویت. فصل‌نامه علمی - پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۱۴، شماره ۲، صفحات ۳۲-۶.
۳۷. کتابی، محمود، گنجی، محمد، احمدی، یعقوب، و معصومی، رضا (۱۳۸۳). دین سرمایه

- اجتماعی و توسعه اجتماعی فرهنگی. مجله علمی پژوهشی دانشگاه اصفهان، دوره ۱۷، شماره‌های ۷۰ و ۷۱، صفحات ۲۱۸-۱۸۵.
۳۸. کلمن، جیمز (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه‌های جامعه‌شناسی. تهران: نشر نی.
۳۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۳). کافی. جلد دوم، تحقیق محمد جواد فقیه، بیروت: دار الأضواء.
۴۰. کوئن، بروس (۱۳۷۲). مبانی جامعه‌شناسی. ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.
۴۱. کوزر، لوئیس (۱۳۶۸). زندگی بزرگان جامعه‌شناسی. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
۴۲. کوهکن، علیرضا (۱۳۸۸). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی. نشریه راهبرد یاس، شماره ۱۷، صفحات ۱۴۱-۱۲۴.
۴۳. محسنی، منوچهر (۱۳۷۵). بررسی نگرش‌ها و رفتارها و آگاهی‌های اجتماعی و فرهنگی مردم ایران. تهران: معاونت پژوهشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۴. نعمانی، محمدبن ابراهیم (بی‌تا). الغیبه. تحقیق علی‌اکبر غفاری، تهران: مکتبه الصدوق.
۴۵. یکتایی، محمدرضا (۱۳۸۸). مثبت‌گرایی در پرتو گرایی. مجموعه مقالات چهارمین همایش بین‌المللی دکتترین مهدویت، قم: انتشارات بین‌المللی المصطفی، جلد دوم، چاپ اول، (صص ۲۰۰-۱۹۱).

46. Bourdieu, P. (1985). The forms of capital. In handbook of theory and research for the sociology of education, Ed. J. G. Richardson, New York: Greenwood.
47. Fukuyama, F. (1995). Trust: The social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press.